

ارزیابی میزان یادگیری دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه در درس عروض

علی اکبر کمالی نهاد^۱

سیدمجید موسی کاظمی (نویسنده مسوول)^۲

چکیده

علم عروض همواره به‌عنوان یکی از تخصصی‌ترین و دشوارترین دروس علوم انسانی در دوره متوسطه مطرح بوده‌است؛ چه در شیوه آموزش تقطیعی در کتب آموزشی قدیمی‌تر و چه در روش آموزش شنیداری سال‌های اخیر. به همین منظور، مقاله حاضر با تحقیقی میدانی و با روش تحلیلی - توصیفی به بررسی میزان تأثیرگذاری آموزش عروض و اعتبارسنجی میزان یادگیری این دانش در کتاب‌های درسی دوره دوم متوسطه پرداخته‌است. جامعه مورد مطالعه این پژوهش، کلیه دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه شهر تهران در رشته ادبیات و علوم انسانی و معارف اسلامی بودند که از بین جامعه تحقیق به‌صورت تصادفی برای نمونه پژوهش، ۶۰ دانش‌آموز از مناطق مختلف در پایه‌های دهم، یازدهم و دوازدهم انتخاب شدند و با آزمون‌های طراحی شده بر اساس اهداف آموزشی عروض در پایه‌های سه‌گانه، مورد سنجش قرار گرفتند. یافته‌های این پژوهش و آمار برآمده از نتایج ارزشیابی که بیانگر موفقیتی بیش از ۷۰٪ در پاسخ‌های ثبت‌شده در هر پایه بود، مؤید این مسئله است که مؤلفان این کتاب‌ها در بهره‌گیری از تحولات جدید علم عروض، ساده‌سازی مطالب و افزایش طول زمان آن از یک سال به سه سال تحصیلی، نسبتاً موفق بوده‌اند و علاوه بر تعمیق یادگیری و کاربردی شدن مطالب، موجب جذابیت آموزش این علم نیز شده‌اند.

کلیدواژه‌ها: آموزش عروض، کتاب‌علوم و فنون ادبی، رشته علوم انسانی، دوره دوم متوسطه

^۱ استادیار رشته زبان و ادبیات فارسی دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران alikamali@cfu.ac.ir

^۲ دانشجوی کارشناسی ارشد رشته آموزش زبان فارسی دانشگاه فرهنگیان

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۰۲/۱۵ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۰/۰۸/۲۰

تألیف کتاب‌های درسی در آموزش و پرورش متمرکز ایران، اهمیت بسیاری دارد. هر قدر کتب آموزشی برای دانش‌آموزان جذابیت بالاتری داشته‌باشد، امر آموزش نیز تسهیل می‌گردد. چنین خواسته‌ای که منجر به کاربردی‌تر شدن آموزش هم می‌شود، در برنامه‌ریزی‌های جدید مورد توجه مؤلفان بوده‌است؛ مواردی از قبیل خودداری از کشاندن آموزش کتاب به سمت مباحث دانشی و حفظ‌کردنی، کار عملی در کلاس مبتنی بر کمتر حرف‌زدن و فرصت‌دادن به دانش‌آموز برای کار و گفت‌وگو و در کل نگرشی مبتنی بر پرهیز از آموزش حافظه‌بنیاد و آگاهانه (سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، ۱۳۹۷: ۴ و ۳). البته این بدان معنا نیست که دانش‌آموزان یک‌سره از ریشه هر علم و ارتباط منطقی آن در سیر تحولات تاریخی بی‌بهره بمانند؛ چراکه حتی در کاربردی‌ترین مباحث آموزشی نیز گاهی ناگزیر از کمک گرفتن از حافظه هستند. به هر حال، خواسته یا ناخواسته در ارزشیابی‌های آموزشی، سؤالاتی مطرح می‌شود که در همین سطح عمومی علاوه بر جنبه‌های کاربردی علوم، فراگیر ناگزیر باید از برخی مطالب حفظی نیز برای پاسخ‌دادن به آن‌ها استفاده کند. بازوبندی و دانش (۱۳۹۹) در پژوهشی ضمن این‌که تألیف کتاب‌های درسی را بر اساس برنامه درسی منسجم و فرایند یاددهی - یادگیری می‌دانند، در جریان تألیف، چند ملاک برای کتب درسی برشمرده‌اند: طراحی دقیق و رشددهنده، توجه به سطوح عملکردی بالاتر، ارزشیابی در خدمت یادگیری و راهی به‌سوی یادگیری‌های جدید، توجه به پیش‌دانسته‌های فراگیران، توجه به شیوه‌های فعال یادگیری، توجه به یادگیری گروهی و اجتماعی، اهمیت رویکردهای تلفیقی، کاربرست آموخته‌ها در محیط جدید و توجه به تکالیف خارج از کلاس، مواردی از این مؤلفه‌ها است. بدیهی است که نمی‌توان با روشی واحد، تمام وجوه کتب درسی را بررسی کرد؛ اما این امکان وجود دارد که با گزینش برخی روش‌ها، به ارزیابی برخی از مؤلفه‌های یادشده پرداخت.

یکی از روش‌های آگاهی و قضاوت در مورد تأثیر یاددهی - یادگیری در فرآیند آموزش، ارزشیابی آموزشی است. ارزشیابی، گردآوری اطلاعات درباره درون‌داد، فرایند و برون‌دادهای برنامه به‌منظور داوری درباره برنامه و تصمیم‌گیری راجع به نواقص و کاستی‌های آن است (ملکی، ۱۳۹۸: ۲۰۹). ارزیابی (ارزشیابی) آموزشی مفهومی است که امروزه با «قضاوت» کردن درباره «ارزش» یا «شایستگی» پدیده‌های آموزشی مترادف است. در این‌جا منظور از ارزش آن است که برنامه مورد ارزیابی تا چه حد اندازه نیاز معینی را برآورده می‌کند (بازرگان، ۱۳۸۸: ۲۱).

پژوهش حاضر سعی دارد با توجه به اهداف کلی آموزش عروض، به ارزشیابی از آموزش این علم در سطوح یادشده بپردازد؛ چراکه اصلی‌ترین راه برای سنجش میزان یادگیری فراگیران در علوم مانند عروض که کاربردش شناخت صحیح وزن اشعار و هدف آن نیز تأثیر و نفوذ موسیقی کلام است (حمیدی، ۱۳۶۳: ۳۱)، ارزشیابی به شیوه برگزاری آزمون است. دلیل این امر

ارزیابی میزان یادگیری دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه در درس عروض

نیز آن است که برای آگاهی از میزان یادگیری، راهی جز این وجود ندارد که وزن و تقطیع صحیح و کامل یک بیت شعر را به همراه جزئیاتی چون اختیارات شاعری، تشخیص همسان یا ناهمسان بودن وزن و... از فراگیر سؤال کرد که این خود نوعی سنجش و ارزشیابی محسوب می‌شود. با این حال، اگر برگزاری آزمون بهترین شیوه ارزشیابی از برنامه‌های درسی محسوب نشود، دست کم به‌عنوان یکی از بهترین ابزارهای موجود در این زمینه می‌توان به آن اتکا کرد.

در این جا آن‌چه از ارزشیابی مدنظر است، ارزشیابی از یادگیری یا آموخته‌ها است. هدف ارزیابی از آموخته‌ها گواهی کردن میزان یادگیری است. از این رو، برای نمایاندن پیشرفت یادگیرنده و تصدیق تحقق یادگیری در راستای هدف‌های مورد نظر، داده‌ها و اطلاعات لازم گردآوری می‌شود. به عبارت دیگر، این نوع ارزیابی که به‌عنوان نوعی از ارزشیابی پایانی انجام می‌شود، دستیابی به هدف‌های یادگیری را تصدیق می‌نماید (همان: ۷۴). با این حال، طرح پرسش‌های آزمون حتی با در نظر داشتن همه اهداف و جنبه‌های مفروض در هر محتوای آموزشی نیز نمی‌تواند ملاک دقیقی برای سنجش میزان یادگیری فراگیران در فرآیند ارزشیابی باشد؛ خصوصاً آزمونی که در میان دانش‌آموزان برگزار شود و بنا بر آن باشد که در آن، شاخصه‌های کیفی آموزش به شاخصه‌های کمی تبدیل گردد.

در رابطه با موضوع یادشده، پرسش‌های زیر مطرح هستند و این پژوهش می‌کوشد در پایان به آن‌ها پاسخ دهد:

آموزش عروض در کتاب‌های علوم و فنون ادبی دوره دوم متوسطه چگونه است و چه مزایا و مشکلاتی دارد؟

آیا آموزش عروض در کتاب‌های درسی مؤثر و کاربردی بوده است؟

شیوه آموزش شنیداری در دوره دوم متوسطه تا چه میزان بر یادگیری عروض دانش‌آموزان مؤثر بوده است؟

ادبیات و پیشینه پژوهش

«عروض یکی از اقسام علوم ادبی است که از وزن (آهنگ) شعر بحث می‌کند. در عروض از کیفیت به وجود آمدن وزن شعر، انواع آن، درستی یا نادرستی آن، معمول بودن یا معمول نبودن آن و برخی از شگردهایی که مخصوص کلام است، سخن می‌رود» (شمیسا، ۱۳۸۵: ۳) یکی از روش‌های آموزش این علم، که در کتب درسی دوره دوم متوسطه هم بر آن تأکید شده است، روشی است موسوم به عروض شنیداری. این شیوه از آموزش وزن شعر و اساساً آموزش و یادگیری عروض، به‌لحاظ این‌که ماهیت آوایی و صوتی دارد، باید از طریق گوش انجام پذیرد؛ یعنی در آن از حافظه شنیداری یادگیرنده باید کمک گرفت. در این نوع از آموزش عروض، درست و صحیح خواندن شعر، از جهت اجرای وزن و ریتم موجود در بیت و شناخت ارکان عروضی، بسیار اهمیت دارد؛

چراکه موسیقی، وزن و هارمونی‌ها از جنس شنیدارند و ذاتاً باید با سامعه دریافت‌شوند. در حقیقت، مشتری و خریدار نوا و آهنگ، گوش است؛ همان‌گونه که مشتری رنگ، چشم و حافظه دیداری فراگیرنده است (نیک‌زاد، ۱۳۹۰: ۳۲).

در پژوهش حاضر، منظور از دوره دوم متوسطه، مقطعی آموزشی است که به دنبال تغییرات ایجادشده در ساختار نظام آموزشی (تبدیل ۵-۳-۴ به ۶-۳-۳) و در نتیجه اجرایی‌شدن برنامه درسی ملی به وجود آمد. طی ساختار جدید، تغییر و تحولاتی به برنامه این دوره راه یافت و برنامه‌ریزی برای تغییر آن، از سال ۱۳۹۲ آغاز گردید. هم‌چنین با تدوین برنامه و مشخص‌شدن چهارچوب اصلی فضای پیش رو، از تیرماه سال ۱۳۹۴ کارگروه‌های انتخاب محتوا شکل گرفت و خردک‌خردک، درس‌نامه‌های این دوره، پیکره‌ای بسامان پیدا کردند (قاسم پور مقدم، ۱۳۹۶: ۲ و ۳) با اعمال این تغییرات در سرفصل‌های درسی اکثر رشته‌ها نیز تغییراتی به وجود آمد که یکی از آن‌ها، تألیف کتابی در علوم و فنون ادبی، مخصوص رشته‌های ادبیات و علوم انسانی و معارف اسلامی بود. «علوم و فنون ادبی» نام کتاب‌های درسی جدید دوره دوم متوسطه در این دو رشته تحصیلی است که با تصویب جدول عناوین دروس و زمان آموزش برای هر یک از موضوع‌ها از سوی شورای عالی آموزش و پرورش، هویت، ساختار و محتوای آموزشی آن‌ها به همراه کتاب‌های فارسی و نگارش، شکل گرفت. بدین‌سان کتاب‌های جدید دوره دوم متوسطه، پس از گذشت حدود بیست سال، از مهر ماه ۱۳۹۵ به چرخه رسمی آموزش عمومی کشور وارد شد (همان: ۳).

تا کنون کتاب‌ها، مقالات و پایان‌نامه‌های پرشماری در رابطه با عروض و خصوصاً نقد و تحلیل کتاب‌های درسی عروض و آموزش این علم نگارش یافته‌است. اولین و شاید مهم‌ترین رساله عروضی وزن شعر فارسی (۱۳۶۷) از پرویز ناتل خانلری است. آثار دیگری هم مانند وزن و قافیه شعر فارسی (۱۳۸۰) اثر تقی وحیدیان کامیار، آشنایی با عروض و قافیه (۱۳۸۵) از سیروس شمیسا، عروض فارسی (۱۳۸۶) از عباس ماهیار، اختیارات شاعری و مقاله‌های دیگر در عروض فارسی (۱۳۹۴) اثر ابوالحسن نجفی و بسیاری آثار دیگر. این آثار هرکدام به نوعی کتاب‌های آموزشی عروض محسوب می‌شوند. هم‌چنین مقالات زیادی هم در مود عروض به چاپ رسیده که از آن جمله‌اند: «تأملات تاریخی در وزن و قافیه شعر فارسی» (۱۳۸۷) از محمود فضیلت، «نقد و مروری بر نظریه عروض ابوالحسن نجفی» (۱۳۹۴) از امید طبیب‌زاده، مقاله «توصیفی از تدریس سماعی درس عروض، خود مردم‌نگاری یک استاد دانشگاه» (۱۳۹۹) از سید احمد پارسا که به بررسی آموزش عروض به روش سماعی یا شنیداری پرداخته‌است؛ هم‌چنین جوادی (۱۳۸۵) در پایان‌نامه‌ای با عنوان «نقد و بررسی کتاب‌های درسی عروض مقطع دبیرستان» به تحلیل کتب آموزشی مدارس در سال‌های ۱۳۵۶ تا ۱۳۸۵ پرداخته و با بررسی مبانی عروض سنتی و جدید، نقاط قوت و ضعف آن‌ها را مشخص کرده‌است. وحید محمدلو، سجاد رضایی و رسول بهنام (۱۳۹۶)

ارزیابی میزان یادگیری دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه در درس عروض

در مقاله «کاوشی در اوزان عروضی کتاب‌های ادبیات عمومی و علوم و فنون ادبی دهم انسانی» به بررسی اوزان اشعار سال دهم رشته ادبیات و علوم انسانی پرداخته‌اند و سعی در آشنا کردن دانش‌آموزان با اوزان پرکاربرد و تسریع یادگیری آن‌ها در سال‌های بعد داشته‌اند. اسدالله شمائی (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با نام «چند تمرین جالب برای درس عروض و قافیه»، در پی ارائه روش‌ها و تمرین‌های مناسب برای آموزش درس عروض و قافیه بوده‌است. نجمه دری، مهدی پورمحمد و عبدالمجید زیارت‌زاده (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان «آموزش شفاهی محور عروض فارسی به نوآموزان با به‌کارگیری موسیقی»، با مطالعه تحقیقات پژوهشگران مبتنی بر تأثیرات فیزیکی و روان‌شناختی موسیقی بر حافظه، به اهمیت به‌کارگیری موسیقی در آموزش عروض پرداخته‌اند. زهرا زارعی حاجی‌آبادی (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان «مروری بر فصل موسیقی و شعر کتاب علوم و فنون ادبی متوسطه دوم و ارائه راهکارها و روش تدریس اوزان شعری با تکیه بر روش آموزش عروض شنیداری» به بررسی موسیقی شعر در کتاب‌های سال‌های یازدهم و دوازدهم متوسطه پرداخته و راهکارهایی برای تدریس بهتر نیز ارائه کرده‌است. با این حال، تا کنون پژوهشی با موضوع «ارزیابی تأثیر آموزش عروض دوره دوم متوسطه بر میزان یادگیری دانش‌آموزان» نگارش نیافته است.

روش پژوهش

پژوهش حاضر به روش تحلیلی — توصیفی است و هدف آن ارزشیابی از آموزش عروض در کتاب‌های علوم و فنون ادبی ۱، ۲ و ۳ و تعیین میزان موفقیت این کتاب‌ها است که در دوره دوم متوسطه با بخش‌هایی مختص آموزش عروض، جایگزین کتاب‌های سابق شده‌اند. در این ارزشیابی، ابتدا با توجه به پاره‌ای از محدودیت‌ها در بخش‌های گوناگون، تعداد ۶۰ نفر از دانش‌آموزان پایه‌های دهم، یازدهم و دوازدهم (هر پایه ۲۰ نفر) در رشته ادبیات و علوم انسانی و معارف اسلامی انتخاب شدند (برای همسان کردن ارزیابی‌ها، تعداد حاضرین در هر سه پایه بر مبنای بیست نفر استحصالی گردید). دانش‌آموزان نیز در ساعتی هماهنگ و با شرایطی یکسان به دفترچه‌ای که دارای مقدمه، پرسش‌نامه و پاسخ‌نامه بود، جواب دادند. سپس نتایج با بررسی دقیق پاسخنامه دانش‌آموزان و دقت در نمره‌گذاری و تصحیح همسان اوراق، به منظور استاندارد بودن نتایج حاصل، با توجه به این‌که آزمون گزینه‌ای نبود و نوعاً پاسخ دانش‌آموزان به پرسش‌ها با توجه به ویژگی‌های فردی هر یک متفاوت بود، با صرف وقت و دقت بیشتری انجام شد. ویژگی بارز آزمون حاضر، پوشش کامل فعالیت‌های آموزشی کتاب‌های علوم و فنون ادبی، شامل اهداف آموزشی، محتوای کامل و نحوه آموزش مطالب کتاب است. بنابراین از آن‌جا که دانش‌آموزان در

طول دوره تحصیلی خود با روش کار آشنا بودند و در ارزشیابی های فرآیندی هدفمند شبیه به این آزمون شرکت کرده بودند، سبب گردید که با این آزمون نیز تعاملی منطقی داشته باشند. هم‌چنین مطابقت آزمون با شیوه آموزش مباحث به اعتبار نتایج حاصل از آن می‌افزاید که این به نوبه خود تا حدی به تکمیل مطالعات نظری و دیدگاه مطرح شده در این مقال کمک شایانی خواهد کرد.

ذکر این نکته نیز ضرورت دارد که این آزمون به منظور تبیین نظری شیوه‌های آموزش عروض و بررسی مزایا و معایب آن‌ها، از هر سه پایه در پایان سال تحصیلی به عمل آمد و در زمره ارزشیابی‌های پایانی که کلی‌تر و جامع‌تر از ارزشیابی‌های تکوینی است، قرار دارد؛ چراکه ارزشیابی پایانی برای اهدافی مانند ارائه پیشنهادها مناسب به طراحان برنامه درسی و پژوهشگران به منظور اصلاح برنامه‌ها (ملکی، ۱۳۹۸: ۲۲۵) از دیگر انواع ارزشیابی‌ها مناسب است.

هم‌چنین باید اشاره کرد که در تدوین بخش موسیقی شعر کتاب‌های علوم و فنون ادبی، اهداف زیر مدنظر مؤلفان بوده است: تقویت حس شنیداری در دریافت آهنگ و موسیقی برخاسته از کلام، توانایی درک پایه‌های آوایی، تقویت تشخیص پایه‌های آوایی، خوشه‌های آوایی و وزن‌واژه‌ها و توانایی پیدا کردن اختیارات شاعری (سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی، ۱۳۹۷: ۱۵). بنابراین، ضمن توجه به اهداف آموزشی کتاب‌های علوم و فنون ادبی پایه‌های دهم، یازدهم و دوازدهم و توجه به دیدگاه مؤلفان محترم این کتاب‌ها، سعی گردید در طول دوره آموزشی، شیوه آموزشی متناسب با اهداف و سبک آموزشی کتب منظور گردد. پرسش‌های طرح شده نیز بارها با دقت نظر مورد بررسی قرار گرفت و با مشورت استادان محترم این حوزه - از خود مؤلفان کتاب‌ها و مدرسان متخصص این حوزه - پالایش شد و نهایتاً با تصویب استادان محترم و با توجه به اهداف آموزشی مورد نظر در هر کتاب و فرآیند آموزش مرحله‌ای در هر پایه تحصیلی که سیری سلسله‌مراتبی و هدفمند را دنبال می‌کند و طبعاً محتوای خاص خود را می‌طلبد، تعداد پنج سؤال برای پایه دهم، شش سؤال برای پایه یازدهم و ده سؤال برای پایه دوازدهم در دفترچه‌های جداگانه تدوین گردید و در روز آزمون در اختیار دانش‌آموزان قرار گرفت.

یافته‌های پژوهش

پایه دهم

با توجه به این‌که پایه دهم آغاز فرآیند آموزش موسیقی شعر در میان دانش‌آموزان است و بخش عمده‌ای از مطالب نیز جنبه نظری دارد، مباحثی که با استفاده از شیوه کاربردی و استنباطی مورد آزمون قرار گرفت، روند نسبتاً پایدار و مثبتی را نشان می‌دهد. بدیهی است که نسبت پاسخ‌های درست با میزان سطح دشواری سؤال و اهداف آموزشی کتاب، ارتباطی تنگاتنگ دارد که در نتایج نیز قابل مشاهده است.

جدول شماره ۱: نتایج آزمون پایه دهم

پرسش	اول	دوم	سوم	چهارم	پنجم
محتوای پرسش	نوع هجاها	واژه های هموزن	تعداد مصوت‌ها	تعداد و نوع هجاها	علت هم‌وزنی مصارع
پاسخ‌های درست (به درصد)	۹۵	۸۰	۹۰	۶۵	۶۰
پاسخ‌های نادرست (به درصد)	۵	۲۰	۱۰	۳۵	۴۰

جدول نتایج پایه دهم بیانگر این نکته کلی است که دانش‌آموزان بهترین عملکرد را در پرسش اول داشتند. سؤال یادشده نوع هجاها را در واژه‌های «خوشه»، «روزن»، «پشتوانه» و «خورشید» از دانش‌آموز خواسته بود. از آن‌جا که این پرسش در آغاز مباحث عروض در سطح کاربرد قرار دارد، نسبت پاسخ‌های درست قابل توجه است. بنابر نتایج، ۹۵٪ از پاسخ‌ها در بیان الگوهای هجایی صحیح بود و فقط یک دانش‌آموز حد نصاب واحد نمره را به دست نیاورد. با این حال، در آموزش عروض بر مبنای تکرار و تمرین فعال با استفاده از گوش موسیقایی، درست خواندن شعر و رعایت قواعد درست‌خواندن مانند حذف همزه و غیره اهمیت بسیاری دارد؛ بر این اساس، سؤال چهارم نیز تقریباً با همین مضمون طرح شده بود و دانش‌آموزان باید با خواندن درست مصراع اول بیت «طاعت آن نیست که بر خاک نهی پیشانی / صدق پیش آر که اخلاص به پیشانی نیست»، مشخص می‌کردند این مصراع چند هجا دارد و نوع هجاهای (سوم)، (پنجم) و

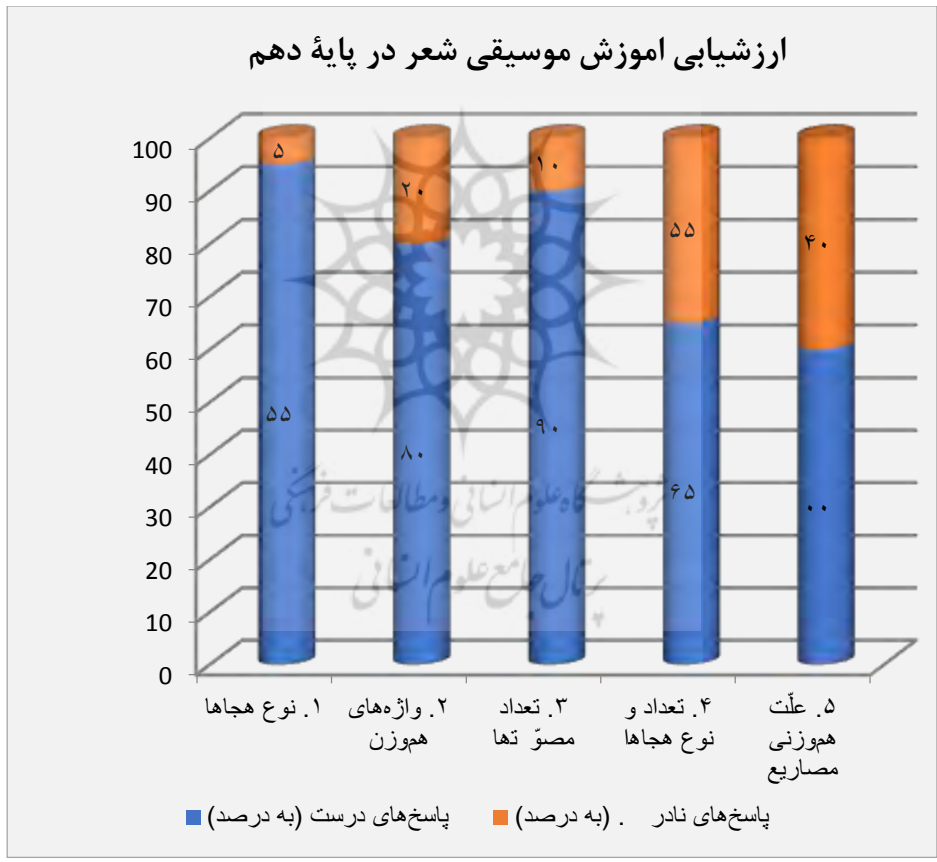
هشتم) را نیز بیان می‌کردند. تفاوت این سؤال با سؤال قبلی در این بود که کلمات در بیت به کار رفته بودند و دانش‌آموز باید به موارد یادشده مانند حذف همزه و... دقت می‌کرد. به همین سبب در سطح کاربردی، پرسش چهارم، پرسشی نسبتاً دشوار محسوب می‌شد که سیزده دانش‌آموز، یعنی ۶۵٪ جامعه هدف نمره واحد را کسب کردند. تفاوت در نتایج این دو سؤال، که یکی بالاترین و دیگری یکی از پایین‌ترین میزان درستی پاسخ‌ها را در پایه دهم داشتند، اهمیت درست خواندن شعر را مشخص می‌کند.

سؤال‌های دوم و سوم که به نسبت درصد مناسبی از پاسخ‌ها را به خود اختصاص داده بودند، به ترتیب ذکر واژه‌هایی هم وزن با کلمات «خداوند»، «گلنار» و «آتش» و تعداد مصوت‌های مصراع «دلیران میدان گشوده نظر» را از دانش‌آموز خواسته بودند. در این مورد، باید گفت سؤالاتی که مبتنی بر درک مفهوم هم‌وزنی و تشخیص صامت‌ها و مصوت‌ها است در گام‌های نخستین آموزش، خصوصاً با به‌کارگیری قوه شنیداری، بدان توجه می‌شود. با در نظر داشتن معیارهایی چون تعداد و نوع هجاها که در تناسب‌های شعری اهمیت دارد، دانش‌آموزان پس از آموزش‌های لازم، نسبتی قابل قبول را کسب کردند؛ به نحوی که ۸۰٪ پاسخ‌های مربوط به واژه‌های هم وزن و ۹۰٪ پاسخ‌های مربوط به شمارش تعداد مصوت‌ها صحیح بود. در پرسش اخیر، حتی دو دانش‌آموزی که پاسخ‌هایشان به حد نصاب نرسیده بود، پاسخی نزدیک به پاسخ صحیح را ارائه کرده بودند.

ضعیف‌ترین عملکرد دانش‌آموزان نیز مربوط به سؤالی بود که باید دلایل هم‌وزنی دو مصراع «توانا بود هر که دانا بود» و «آلا تا نخواهی بلا بر حسود» را شرح می‌دادند. در پایه دهم که مراحل نخستین آموزش موسیقی شعر است و دانش‌آموزان هنوز با افعال عروزی و اوزان همسان و ناهمسان آشنا نیستند، این پرسش به عنوان دشوارترین پرسش در پایان مباحث آموزشی این پایه با دقت در سطح کاربردی سؤال و به‌کارگیری دانش‌های گذشته، یعنی پرسش تکمیلی آزمون، گنجانده شد. دانش‌آموزان با دانش‌ها و مهارت‌های کسب‌شده و با استفاده از حداقل سه روش ذهنی می‌توانند وزن دو مصراع را که پایه واحد وزن در شعر است، در دو شعر مختلف مقایسه کرده و هم وزن بودن یا نبودن آن‌ها را تشخیص دهند. با توجه به دشواری سؤال و لزوم دقت به چند مبحث مختلف، ۶۰٪ دانش‌آموزان واحد نمره لحاظ شده در تصحیح را کسب کردند.

بنابراین پس از بررسی نتایج پایه دهم مشخص گردید که ۷۸٪ پاسخ‌های تصحیح شده در جامعه هدف صحیح بوده‌است و ۲۲ درصد از پاسخ‌ها در میان پنج پرسش مطرح شده بعضاً

ارزیابی میزان یادگیری دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه در درس عروض درصدی از درستی را داشته‌اند؛ اما چون به حد نصاب واحد نمره یک که مبنایی یکسان در استخراج نتایج است نرسیده‌بودند، نمره آن‌ها منظور نگردید. به عبارت دیگر، بررسی داده‌ها از میان ۲۲ درصد دانش‌آموزانی که پاسخ‌های نادرستی به سؤال‌ها داده‌بودند، مشخص می‌کند که ۵۵ درصد از این دانش‌آموزان، بیش از نیمی از نمره را کسب کرده‌اند؛ ولی چون به حد نصاب نمره معیار نرسیده‌بودند، نمره‌ای برای آن‌ها لحاظ نگردید. این امر با عنایت به این که این دانش‌آموزان در گام اول آموزش عروض هستند، خود نکته مثبتی به نظر می‌رسد. با این حال، این گونه پاسخ‌ها در تصحیح تشریحی که با نمرات خرد هم امکان پذیر است، می‌تواند بیانگر تأثیر مثبت شیوه آموزش در میان عموم دانش‌آموزان باشد. نتایج ارزیابی در نمودار ذیل نیز نشان داده شده‌است:

نمودار شماره ۱: نتایج آزمون پایه دهم

پایه یازدهم

پایه یازدهم در آموزش عروض اهمیت خاصی دارد. در این پایه، دانش آموزان با اوزان عروضی آشنا می‌شوند و انتظار می‌رود به توانایی تعیین اوزان همسان دست‌یابند. نتایج ارزیابی آموخته‌های دانش‌آموزان در این پایه:

جدول شماره ۲: نتایج آزمون پایه یازدهم

پرسش	اول	دوم	سوم	چهارم	پنجم	ششم
محتوای پرسش	وزن‌واژه‌ها یا ارکان	اوزان همسان دولختی یا دوری	ذکر مصرع هم‌وزن	تعیین وزن شعر	تعیین وزن ابیات	خوشه‌ها یا نشانه‌های هجایی
پاسخ‌های درست (به درصد)	۹۰	۷۵	۵۵	۷۰	۸۰	۸۵
پاسخ‌های نادرست (به درصد)	۱۰	۲۵	۴۵	۳۰	۲۰	۱۵

در پایه یازدهم، دو پرسشی که بیشترین میزان درستی پاسخ‌ها را به خود اختصاص داده‌بودند (پرسش‌های اول و ششم)، سؤالاتی بودند که از دانش‌آموز تشخیص ارکان عروضی یا وزن‌واژه‌ها را خواسته‌بودند. با توجه به این‌که مباحث آغازین پایه یازدهم تا حدی تکراری و مکمل مباحث پایانی پایه دهم است، پرسش‌ها نیز به‌گونه‌ای طراحی گردید که به‌علت آشنایی ذهنی دانش‌آموزان در اثر تکرار و تمرین، نسبتاً کاربردی به حساب بیایند.

پرسش اول وزن‌واژه (زکن) مناسب برای واژه‌های «مقاصدش» و «شفقت‌ها» را از دانش‌آموز سؤال کرده بود و در پرسش ششم هم باید با توجه به خوانش صحیح بیت «برآمد قیرگون ابری ز روی نیلگون دریا / چو رأی عاشقان گردان چو طبع بی‌دلان شیدا»، خوشه‌های هجایی هر مصرع مشخص می‌شد. تشخیص انواع هجا و نقش مهم آن‌ها در تشکیل افعال عروضی (پایه‌های آوایی)، با در نظر گرفتن الگوهای هجایی و نشانه‌های هر هجا، بسیار مهم است و دانش‌آموزان با تمرین‌های مناسب می‌توانند با خوانش درست بیت با سرعت و دقت بالاتری

_____ ارزیابی میزان یادگیری دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه در درس عروض خوشه‌های هجایی یا همان نشانه‌های هجایی را به خاطر آوردند. به همین دلیل این پرسش‌ها، مخصوصاً سؤال ششم، در راستای این هدف آموزشی (یعنی درست خواندن شعر) که شاید مهم‌ترین هدف آموزشی محث موسیقی شعر با شیوه نوین در کتاب‌های علوم و فنون ادبی دوره دوم متوسطه باشد، طرح‌گردید. بنابراین ۹۰٪ دانش‌آموزان به پرسش اول پاسخی کاملاً درست داده یا نمره‌ای بیش از ۰/۷۵ از ۱ را کسب کرده‌اند. در پرسش ششم هم ۸۵٪ دانش‌آموزان به سبب آشنایی با این تمرین پاسخ درستی ثبت کرده‌بودند.

پرسش دوم در مورد اوزان همسان دولختی یا دوری بود و در آن هر دو نوع تقطیع بیت «دل می‌رود ز دستم صاحب‌دلان خدا را / دردا که راز پنهان خواهد شد آشکارا» را از دانش‌آموز سؤال کرده‌بود. از آن‌جا که تشخیص پایه‌های آوایی در تعیین وزن و تناسب‌های شعر حایز اهمیت است و هم‌چنین تشخیص وزن‌های همسان تکراری یا متناوب (تکلختی، دولختی) نیاز به استنباط ذهنی و تکرار و تمرین دارد، این سؤال در سنجش سطح کاربردی و فعال در ارزشیابی فرآیند آموزش، سؤالی مناسب به نظر می‌رسید و با توجه به میزان دشواری سؤال در آزمون‌های فرآیندی (ارزشیابی تکوینی)، ۷۵٪ دانش‌آموزان به آن پاسخ صحیح دادند.

پرسش سوم که دشوارترین پرسش پایه یازدهم بود، از این لحاظ فراهم آمد که به نظر می‌رسد در فرآیند آموزش فعال، یادگیرنده نقشی مؤثر داشته‌باشد. این پرسش، که کمترین میزان پاسخ‌های درست را به خود اختصاص داده‌بود، از دانش‌آموزان خواسته‌بود که مصراع دوم شعر «نام نیکو گر بماند ز آدمی» را با واژه‌هایی از خودشان، به نحوی کامل کنند که پایه‌های آوایی آن، هم‌وزن با مصراع داده‌شده باشد. پس تهیه این پرسش با هدف بازتولید و به‌کار بستن آموخته‌ها توسط یادگیرنده بود که در سطح بسیار بالایی در فرآیند ارزشیابی قرار دارد. بنابراین فقط ۱۱ دانش‌آموز یعنی ۵۵٪ از جامعه هدف توانستند ۱ نمره مربوط به این پرسش را کسب‌کنند.

پرسش‌های چهارم و پنجم در مورد تعیین وزن ابیات بود. پرسش چهارم با هدف استخراج وزن بیت «همه شب در این امیدم که نسیم صبح گاهی / به پیام آشنایی بنوازد آشنا را» با استفاده از ارکان عروضی، بدون نوشتن آن به خط عروضی و صرفاً با شنیدن و مهم‌تر از آن درست خواندن شعر، که مهارتی مهم و کاربردی است، طرح‌گردید و کاملاً با هدف آموزشی و برنامه‌تمرینی کتاب درسی هم‌سویی داشت. بنابراین ۷۰٪ دانش‌آموزان نمره لازم را کسب‌کردند. تفاوت سؤال پنجم با این سؤال در چهارگزینه‌ای بودن آن بود. در طرح سؤال پنجم، علاوه بر اهداف آموزشی‌ای مانند درست خواندن بیت و تشخیص تناسب هجاها و پایه‌های آوایی،

تشخیص شباهت‌ها یا تفاوت‌های احتمالی بیت‌ها با سرعتی بیشتر از نوشتن آن‌ها در راستای تقویت گوش موسیقایی در تعیین اوزان اشعار مشهور شاعران بزرگ ادب فارسی که متناسب با هدف آموزشی کتاب است، مدنظر بود. این پرسش از دانش‌آموزان خواسته‌بود که در میان ابیات زیر وزن متفاوت با سایر گزینه‌ها را بیابند.

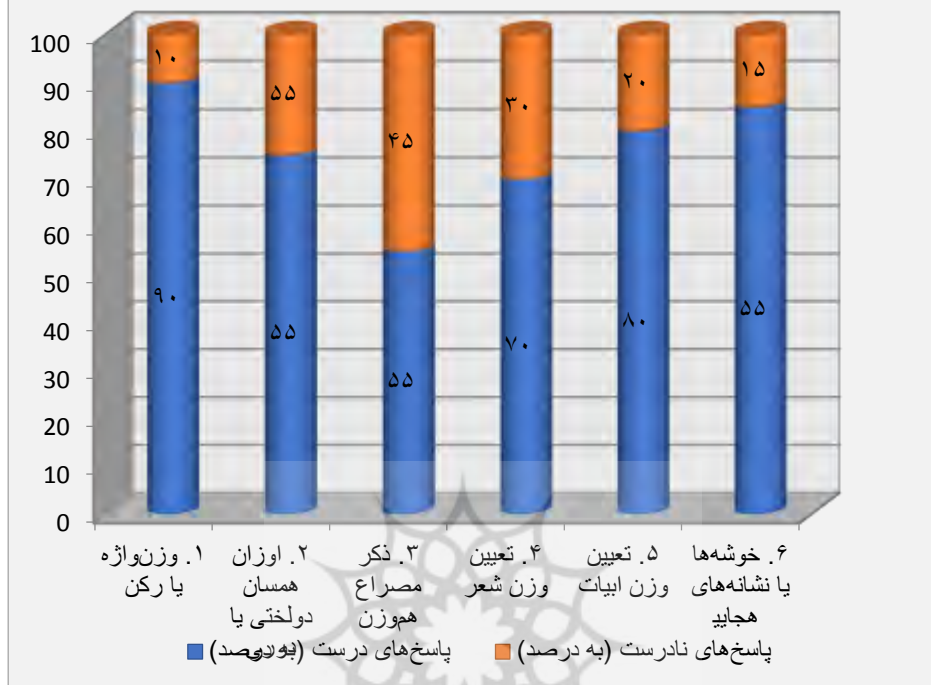
الف) ملکا ذکر تو گویم که تو پاک‌ی و خدایی
ب) یوسف گم‌گشته باز آید به کنعان غم‌مخور
ج) سر به هم آورده دیدم برگ‌های غنچه را
د) بلبل‌ی برگ گلی خوش‌رنگ در منقار داشت

نروم جز به همان ره که توام راه‌نمایی
کلبه احزان شود روزی گلستان غم‌مخور
اجتماع دوستان یک‌دل‌م آمد به یاد
و اندر آن برگ و نوا خوش‌ناله‌های زار داشت

در نتیجه ۸۰٪ دانش‌آموزان در این پرسش گزینه درست را انتخاب کردند.

بنابراین، با بررسی داده‌ها مشخص می‌شود که ۷۶٪ از دانش‌آموزان پایه یازدهم با توجه به تناسب تمرین‌ها و فعالیت‌ها با اهداف آموزشی کتاب و شناخت مناسب از پرسش‌های آزمون، توانستند حد نصاب نمره را برای پرسش‌ها کسب کنند. این در حالی است که طبیعتاً محتوای آموزشی عروض در این پایه به نسبت پایه دهم به لحاظ کمی و کیفی در سطحی بالاتر قرار دارد؛ پس پرسش‌نامه نیز با در نظر گرفتن همین خصیصه تدوین شد. هم‌چنین ۲۴ درصد از دانش‌آموزانی که حد نصاب نمره واحد را کسب نکرده‌اند، با توجه به این که در سال گذشته مطالب پایه دهم را آموخته‌اند و شیوه آموزش در پایه یازدهم نیز هماهنگی کامل با شیوه آموزش سال قبل دارد، پاسخ‌های نسبتاً دقیقی به پرسش‌ها داده‌اند. با این حساب، اگر ملاک تصحیح تشریحی برای هر فرد منظور می‌شد، نمرات بالای این دانش‌آموزان گواه تأثیر این شیوه آموزشی در میان آن‌ها می‌بود. از این‌رو، به نظر می‌رسد استمرار شیوه یکسان در پایه یازدهم که ادامه پایه دهم محسوب می‌شود و هم‌چنین اصرار بر شیوه فعال تکرار و تمرین و نقش فعال یادگیرنده در فرآیند آموزش در دیدگاه حاضر در این پژوهش نقشی پررنگ داشته است.

ارزشیابی آموزش موسیقی شعر در پایه یازدهم

نمودار شماره ۲: نتایج آزمون پایه یازدهم

پایه دوازدهم

پایه دوازدهم در تکمیل آموخته‌های عروضی سهم قابل توجهی دارد. دانش‌آموز در این پایه با اختیارات شاعری، اوزان ناهمسان و وزن شعر نیمایی آشنا می‌شود. در این پایه، ده مؤلفه از پیامدهای یادگیری علم عروض مورد سنجش قرار گرفت:

جدول شماره ۳: نتایج آزمون پایه دوازدهم

پرسش	اول	دوم	سوم	چهارم	پنجم	ششم	هفتم	هشتم	نهم	دهم
محتوای پرسش	اوزان دووزنی	وزن دوم بیت دووزنی	جزئیات املائی عروضی	حذف همزه و تغییر کمیت مصوت‌ها	اختیارات وزنی	برابری هجاها در پایان مصاربع	اوزان ناهمسان	اختیارات زبانی	نام‌گذاری اوزان	وزن شعر نیمایی و قالب مستزاد

۶۰	۹۰	۹۵	۸۵	۹۰	۷۰	۷۰	۹۰	۵۰	۶۵	پاسخ‌های درست (بسه درصد)
۴۰	۱۰	۵	۱۵	۱۰	۳۰	۳۰	۱۰	۵۰	۳۵	پاسخ‌های نادرست (بسه درصد)

یکی از مباحث مهم در تشخیص وزن شعر، دقت در تعیین اوزانی است که بیش از یک صورت وزنی دارند یا به تعبیری در تناسب‌های هجایی و ارکان عروضی می‌توان آن‌ها را حداقل به دو صورت دسته‌بندی کرد و در نتیجه دو وزن متفاوت به دست آورد. تشخیص حداقل دو وزن مختلف برای یک بیت، از جمله تمرین‌های با بسامد بالا در مبحث عروض در پایه دوازدهم است. سؤال‌های اول و دوم پایه دوازدهم با در نظر گرفتن این نکته که دانش‌آموزان با مفهوم اوزان ناهمسان آشنا هستند و می‌توانند وزن‌های گوناگون اشعار را با خوانش درست و بدون نوشتن آن‌ها تشخیص دهند، طراحی گردید. پرسش اول از دانش‌آموزان خواسته بود که با خوانش درست بیت «تا رفت مرا از نظر آن چشم جهان بین / کس واقف ما نیست که از دیده چه‌ها رفت» و چینش درست پایه‌های آوایی آن در ذهن وزن بیت را به دو صورت به دست آورند و با ذکر علت مشخص‌کنند کدام وزن ترجیح دارد؟ پرسش دوم هم با مشخص کردن وزن بیت «لبخند تو خلاصه خوبی‌ها است / لختی بخند خنده گل زیبا است» (مستفعلن مفاعل مفعولن)، از دانش‌آموز خواسته بود که با چینش درست پایه‌های آوایی آن در ذهن خود، وزن دیگر بیت را به دست آورد.

در طرح این دو سؤال، از نمونه اوزان نسبتاً دشوار استفاده شد تا در پاسخ‌دهی به آن‌ها تمرین‌های گذشته و تجربه ذهنی دانش‌آموز به کار گرفته شود. دانش‌آموزان با ممارست و تمرین‌های فعال می‌توانند وزن این‌گونه ابیات را از راه شنیدن تشخیص دهند و با خواندن درست بیت، هر دو گونه وزن را به دست آورند. پرسش‌های حاضر با توجه به این مسئله آموزشی طرح شدند. در سؤال اول، دانش‌آموزان باید با خوانش درست بیتی و چینش درست پایه‌های آوایی آن در ذهن، وزن بیت را به دو صورت به دست می‌آورند و با ذکر علت مشخص می‌کردند کدام وزن ترجیح دارد؟ نکته اساسی در مبحث آموزشی اخیر این است که دانش‌آموزان بدانند.

_____ ارزیابی میزان یادگیری دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه در درس عروض

نظم همسان یا چینش تکراری هجاها بر نظم ناهمسان یا چینش بدون تکرار دقیق در اوزان شعر، حداقل براساس آموزش‌های عروض در کتاب‌های درسی، ترجیح دارد. بنابراین، پرسش اول با این رویکرد اصلی و در نظر داشتن جنبه مهارتی آن طرح گردید و البته با توجه به سطح بالای سؤال و سطح بالای کاربردی آن در ارزشیابی، ۶۵٪ دانش‌آموزان پاسخ صحیح یا نسبتاً صحیح برای کسب حد نصاب نمره واحد را در پاسخ‌نامه درج کردند.

پرسش دوم هم با ذکر یکی از اوزان در صورت سؤال، وزن دوم را که بر پایه تقطیع دیگری به دست می‌آید، از دانش‌آموز سؤال کرده بود. تفاوت این دو سؤال در این بود که در سؤال اول یکی از اوزان به صورت همسان تقطیع می‌شد؛ اما در سؤال دوم، هر دو وزن دارای اوزان ناهمسان بودند. از این رو، چینش افاعیل عروضی ابیاتی که هر دو وزن آن ناهمسان باشد، با دشواری بیشتری همراه است و نیاز به تجارب شعری بیشتری مانند تتبع در میان دیوان‌های شعر شاعران دارد. به همین دلیل پرسش اخیر کمترین میزان درستی پاسخ‌ها را در پایه دوازدهم داشت؛ بنابراین و با در نظر داشتن این مطلب که این موضوع از اهداف کلیدی آموزش عروض در پایه دوازدهم است، ۵۰٪ دانش‌آموزان، یعنی ۱۰ نفر، نمره لازم را از این پرسش کسب کردند.

پرسش سوم که خط عروضی و نشانه‌های هجایی کلمات «سیاه» و «پرتو» را از دانش‌آموز سؤال کرده بود، مبتنی بر نکته عروضی مهمی بود و دانش‌آموز باید دقت می‌کرد که مثلاً اگر مصوت بلند «ی» در میان کلمه‌ای ساده یا کلمه با پسوند یا پیشوند یا ضمیر متصل باشد، مانند «زیاد»، «عامیانه» یا...، مصوت «ی» در این موارد همیشه کوتاه محسوب می‌شود (وحیدیان کامیار، ۱۳۸۸: ۴۲). آگاهی داشتن از چنین تبصره‌ها و نکاتی، حایز اهمیت‌اند و درک صحیح از این گونه نکات جزئی در تشخیص اوزان، اهمیت بسیار دارد. این موارد از سویی به خوانش درست شعر که مسئله بسیار مهمی است و مورد توجه مؤلفان محترم کتاب‌های علوم و فنون ادبی نیز بوده است، کمک شایانی می‌کند. از این رو، این پرسش که نمونه‌های فراوانی در آزمون‌ها و تمرین‌های کلاسی با رویکرد مهارتی دارد، با توجه به همین نکات جزئی طرح گردید و ۹۰٪ دانش‌آموزان به آن پاسخ صحیح دادند.

در پایه حاضر، با توجه به اهمیت اختیارات شاعری، چهار سؤال به این مبحث اختصاص یافت. موضوع اختیارات شاعری در سرودن شعر اهمیت زیادی دارد. همین نکته سبب می‌گردد که شنونده شعر نیز گاهی در تشخیص وزن درست با مشکل روبه‌رو شود. از این رو، به نظر می‌رسد این مبحث آموزشی عروض لااقل در میان دانش‌آموزان دوره متوسطه، پس از موضوع تشخیص محور عروضی که اخیراً تسهیل گردیده است، دشواری بسیار زیادی به همراه داشته باشد.

به نحوی که به تجربه به نظر می‌رسد اصلی‌ترین چالش ذهنی دانش‌آموزان در یادگیری عروض، همین تشخیص اختیارات شاعری باشد. با این حال، خوانش درست شعر و تمرین‌های مکرر در گام‌های نخستین آموزش بر روی مباحث تناسب پایه‌های عروضی و اوزان مختلف، تشخیص اختیارات شعری را تا حدودی آسان می‌کند.

پرسش‌های چهارم و هشتم مربوط به اختیارات زبانی بودند و بر مبنای این هدف که از اهداف اصلی آموزش عروض در پایان دوره آموزشی سه‌ساله این علم در مقطع متوسطه دوم است، طرح شدند. در پرسش چهارم، دو اختیار «حذف همزه» و «تغییر کمیت مصوت‌ها» در بیت «بر همه اهل جهان سید و سرور علی است / در ره دین خدا هادی و رهبر علی است»، مورد سؤال قرار گرفت و با توجه به آشنایی دانش‌آموزان با شیوه مهارت‌محور و ممارست لازم در طول سه سال آموزشی ۷۰٪ جامعه هدف به پرسش حاضر درست پاسخ دادند. در طراحی پرسش هشتم نیز سطح کاربردی مبتنی بر استنباط ذهنی در فرآیند ارزشیابی، به منظور مواجهه با تناسب‌های هجایی متفاوت در اشعار و تشخیص اختلاف‌های احتمالی دانش‌آموزان که ناشی از استعمال اختیارات شاعری است، لحاظ گردید. این پرسش از دانش‌آموز خواسته بود که با توجه به الگوهای هجایی «کوتاه»، «بلند» و «کشیده»، نوع اختیار زبانی به کاررفته در رکن عروضی «تو گفتمی» را که با نشانه‌های هجایی «- -» نشان داده شده است، مشخص کند. دانش‌آموزان نیز با عملکرد بسیار خوبی به این سؤال پاسخ دادند و تنها ۵٪ از پاسخ‌ها صحیح نبود و ۹۵٪ پاسخ‌ها کاملاً صحیح ثبت گردید.

علاوه بر دشواری بودن تشخیص اختیارات شاعری که بدان اشاره رفت، تعیین اختیارات وزنی، با دشواری بیشتری برای دانش‌آموزان همراه است. این در حالی است که آن‌ها در گام‌های اولیه آموزش عروض هستند و اصولاً با آموزش عمومی و مناسب‌سازی شده اوزان شعر را می‌آموزند. بنابراین تشخیص اختیارات وزنی نیاز به تمرین بیشتر و فراهم آمدن مقدمات آموزشی مرحله ای و منظمی دارد؛ به نحوی که دانش‌آموزان باید با طی روشی هدفمند و گام به گام و با تأکید بر درست خواندن شعر، در همه مراحل آموزشی بتوانند گوش موسیقایی خود را تقویت کرده و البته با اندکی دشواری و تلاش ذهنی بیشتر بتوانند اختیارات وزنی اشعار را درک کنند. پرسش مربوط به اختیارات وزنی، این نکات را در نظر داشته است و به جز موارد یادشده به صورت چهارگزینه‌ای طرح شده بود که دربردارنده هر دو نوع اختیارات باشد و از دانش‌آموز خواسته بود که از میان ابیات زیر، گزینه‌ای را که اختیار وزنی ندارد، مشخص کند.

الف) نینبی باغبان چــــون گل بکارد چــــه مایه غم خورد تا گل برآرد

ب) هرچه داری اگـــــر به عشق دهی کافـــــرم گر جـــــوی زیان بینی
ج) کیست که پیغام من به شهر شروان برد یک سخن از من بدان مرد سخن‌دان برد
د) دســـــت در دامـــــن مولا زد در کـــــه علی بگذر و از ما مـــــگذر

در این پرسش ۷۰٪ دانش‌آموزان گزینه درست را تشخیص دادند.

پرسش ششم نیز که مرتبط با اختیارات شاعری بود، به صورت تشریحی علت و محل برابری کلماتی مانند «که» و «کشت» را با کلماتی مانند «کش» از دانش‌آموز سؤال کرده بود. در این خصوص باید گفت موضوع زحافات عروضی در کتاب‌های تازه تألیف علوم و فنون ادبی، با عنایت به رویکرد آموزشی موجود که بر مبنای آموزش کاربردی و البته آسان تر عروض به دانش‌آموزان است، چندان مورد توجه نیست. اما زحافات «اسباغ» یعنی «افزودن یک حرف ساکن در آخر سه رکن فاعولن و مفاعیلن و فاعلاتن و به عبارت دیگر تبدیل هجای بلند آخر این سه رکن به هجای کشیده» (ماهیار، ۱۳۸۶: ۴۶) و «اذاله» یعنی «تبدیل هجای بلند به هجای کشیده در رکن‌هایی که در آخر آن‌ها تنها یک هجای بلند وجود دارد و در شعر فارسی در دو رکن فاعلن و مستفعلن واقع می‌شود» (همان: ۴۷)، با توجه به شایع بودن در بحور عروضی، در کتب درسی نیز آموزش داده می‌شود؛ با این تفاوت که تمام این قواعد تحت اختیار «بلند بودن هجای پایان مصراع» (وحیدیان کامیار، ۱۳۸۸: ۴۴)، مطرح می‌شود. بنابراین، با توجه به اهمیت هجای پایانی در میان اختیارات وزنی و کاربرد شایع آن، این هدف آموزشی با به کارگیری قوه استنباط دانش‌آموز در این پرسش مطرح گردید و به دلیل آشنابودن دانش‌آموزان با این هدف آموزشی ۹۰٪ پاسخ‌ها صحیح بود.

پرسش هفتم، وزن بیت «درد عشقی کشیده‌ام که می‌رس / زهر هجری چشیده‌ام که می‌رس» را که ارکانی ناهمسان داشت، سؤال کرده بود. این مبحث آموزشی در پایه دوازدهم جزء مباحث نسبتاً دشوار محسوب می‌شود. همان‌گونه که در سطور بالا اشاره شد، شاید اساسی‌ترین هدف آموزشی عروض در کتاب‌های علوم و فنون ادبی، تأکید بر خوانش درست شعر و درک تناسب‌های موسیقایی آن با روش فعال و مهارتی باشد؛ به همین جهت دانش‌آموزان در راستای کسب چنین مهارتی، تمرین می‌کنند و برنامه‌های آموزشی کتاب نیز مبتنی بر همین هدف تنظیم گردیده است؛ بنابراین دانش‌آموزان با ورزیدگی ذهنی قابل قبولی، اوزان اشعار شاعران نامدار ادب فارسی را تشخیص می‌دهند. این پرسش نیز مستقیماً چنین هدفی را در نظر داشته و ۸۵٪ دانش‌آموزان از عهده تشخیص وزن بیت مورد سؤال برآمدند.

پرسش نهم در خصوص نام گذاری اوزان بود و نام کامل بحر بیت «محمد کافرینش هست خاکش / هزاران آفرین بر جان پاکش» را از دانش آموز سؤال کرده بود. در این رابطه باید گفت که در کتاب‌های درسی جدید، از میان بحور پر کاربرد شعر فارسی، تنها چهار بحر رمل، رجز، هزج و متقارب که همگی بحوری تکراری (تک‌لختی) هستند و در زمره شایع‌ترین بحور قرار می‌گیرند، به دانش‌آموزان آموزش داده می‌شود. نکته مهم تشخیص سریع و آسان این بحور، بدون نوشتن ارکان عروضی بیت می‌باشد که با تکرار و تمرین و آشنایی دانش‌آموزان با اوزان کامل می‌گردد. با توجه به این هدف آموزشی، پرسش حاضر طرح گردید و ۹۰٪ دانش‌آموزان از عهده تشخیص بحر عروضی و بیان نام کامل بحر با لحاظ زحاف موجود در آن برآمدند. پرسش آخر پایه دوازدهم از دانش آموز خواسته بود که قالب شعر نیمایی را در اشعار زیر تشخیص دهد و علت آن را نیز ذکر کند.

(الف) «پروانه و شمع و گل شبی آشفتمند، / در طرف چمن

وز جور و جفای دهر با هم گفتند، / بسیار سخن.»

(ب) «و به آنان گفتم / هر که در حافظه چوب ببیند باغی، / صورتش در وزش بیشه شور

ابدی خواهدماند.»

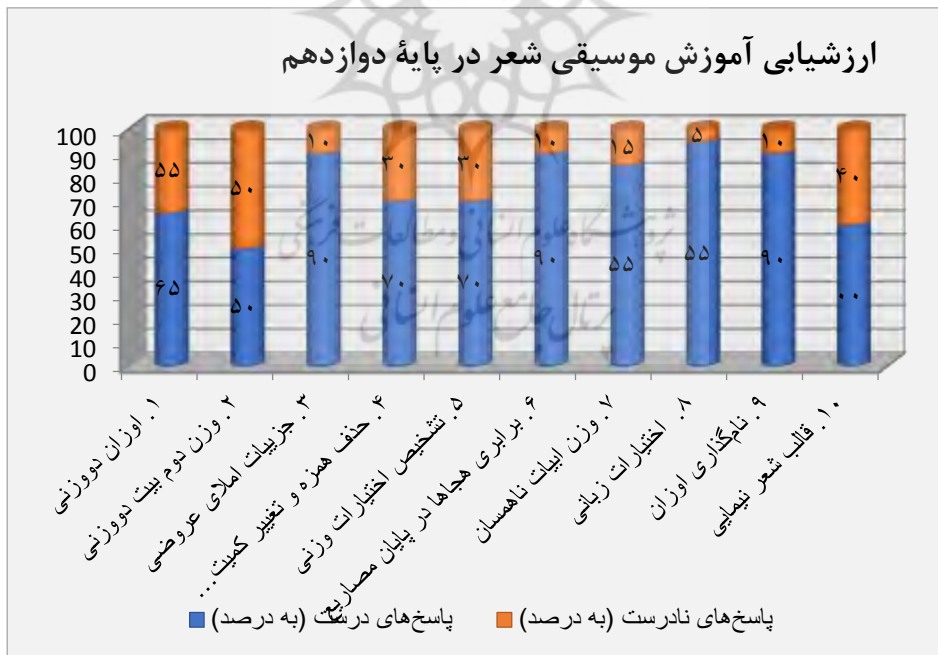
نکته قابل ذکر در مورد پرسش اخیر این است که همواره رسم بر آن بوده در پایان آموزش عروض، مبحث وزن شعر در دوره معاصر که موضوعی نو و توأم با تغییرات قابل ملاحظه در افاعیل عروضی و تناسب‌های شعر است، مطرح گردد. علت این امر، آن است که شاید به تعبیری تشخیص وزن شعر نو نیاز به مهارتی بیشتر داشته باشد و دانش‌آموزان در تشخیص پیچیدگی‌های آوایی و رموز موسیقایی اشعار نیمایی تا حدودی با دشواری‌هایی بیش از تعیین وزن در اشعار سنتی مواجه باشند. بنابراین، این مبحث در کتاب‌های علوم و فنون ادبی در فصل مربوط به موسیقی شعر و پایان دوره آموزشی عروض گنجانده شده است. باید توجه داشت این هدف نیز با رعایت همان الگوی آموزشی یادشده در سطور بالا و البته با کسب مهارت‌های لازم در طول سه سال دوره متوسطه، قابل دستیابی است. هم‌چنین تشخیص قالب مستزاد که قالبی سنتی است، با توجه به کوتاهی و بلندی مصراع‌های آن، برای دانش‌آموزان نیاز به تلاش ذهنی بیشتری دارد؛ با این وجود، ۶۰٪ دانش‌آموزان توانستند دو قالب شعری را با ذکر دلیل تمایزشان به درستی از یکدیگر تشخیص دهند.

پس از بررسی پاسخ‌نامه‌های دانش‌آموزان پایه دوازدهم، مشخص گردید که ۷۶/۵ درصد

پاسخ‌ها صحیح بوده است. این در حالی است که در این پایه، محتوای آموزشی‌ای که بر مبنای

ارزیابی میزان یادگیری دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه در درس عروض

محفوظات ذهنی باشد، بسیار اندک و نزدیک به صفر است. بنابراین استنباط ذهنی و کاربرد همه دانسته‌های پیشین، به‌ویژه آن‌چه که در پایه‌های دهم و یازدهم آموخته شده است، اهمیت آموزش در پایه دوازدهم را روشن می‌سازد. همان‌گونه که ذکر شد، پرسش‌ها نیز با چنین رویکردی در فرآیند ارزشیابی که خود مرحله‌ای از آموزش است، طراحی گردید. هم‌چنین از آن‌جا که دانش‌آموزان، آموزش‌های لازم مبتنی بر مهارت و فعال بودن در امر آموزش را گذرانده بودند و با به‌کار بستن مطالب آموخته شده به دور از انباشتن آن‌ها در حافظه آشنایی کامل داشتند، به میزان قابل ملاحظه‌ای از عهده پاسخ‌گویی به پرسش‌هایی که به نسبت پایه‌های دهم و یازدهم بسیار دشوارتر بود، برآمدند. ویژگی مهم دیگر آن‌ها، تمرکز بر خوانش درست شعر و درک تناسب‌های موسیقایی آن با بهره‌گیری از گوش، بدون نوشتن اشعار می‌باشد و به نظر می‌رسد این روند آموزش نیز نتیجه‌بخش بوده باشد. هم‌چنین تعداد چهار دانش‌آموز باقی‌مانده که ۲۳/۵ درصد کل دانش‌آموزان را در این پایه تشکیل می‌دهند، در پاسخ‌نامه خود پاسخ‌های نسبتاً درست و بعضاً نزدیک به پاسخ نهایی را درج کردند؛ اما با در نظر گرفتن تصحیح معیار نتوانستند در زمره پاسخ‌های قطعی بگنجد. بدیهی است که مبنای تصحیح دقیق به‌منظور دقیق بودن نتایج داده‌ها، مانع از ثبت نمره‌های کسب شده به‌وسیله این دانش‌آموزان در جدول نهایی گردید.

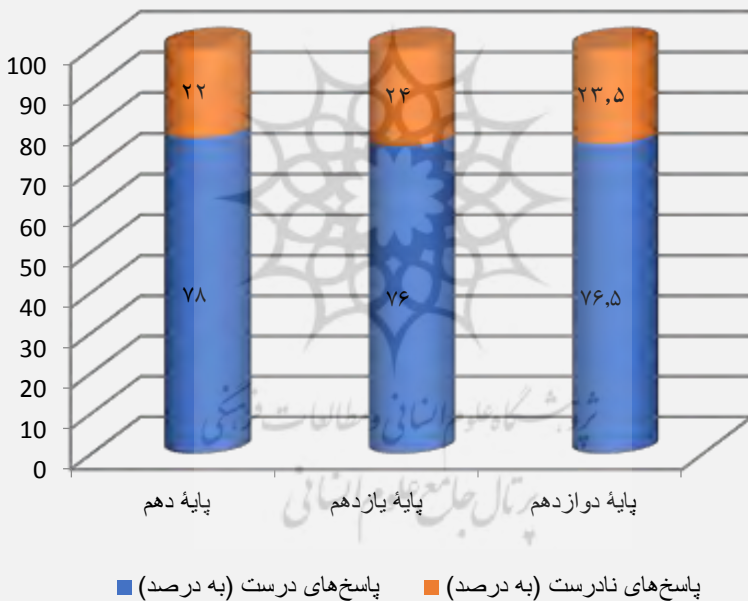

نمودار شماره ۳: نتایج آزمون پایه دوازدهم

مقایسه نتایج سه پایه

درصد پاسخ‌گویی دانش‌آموزان سه پایه دهم، یازدهم و دوازدهم به پرسش‌های طرح‌شده در هر پایه، نشان می‌دهد که میزان یادگیری در پایه‌های سه‌گانه، اختلاف چندانی با هم ندارد؛ اگرچه در پایه دهم به سبب سادگی مطالب، آمار بالاتری از پاسخ‌های درست به دست آمده و در نتایج حاصل از آزمون پایه یازدهم نیز با اختلافی جزئی در مقایسه با سایر پایه‌ها، پاسخ‌های درست کمتری به ثبت رسیده‌است. بدین ترتیب، با وجود اختلاف کمتر از دو درصدی در سه پایه، می‌توان گفت تفاوت چندانی در یادگیری مباحث عروضی در این سه پایه وجود ندارد.

ارزشیابی کلی آموزش موسیقی شعر در دوره دوم متوسطه

نمودار شماره ۴: نتایج کلی سه پایه تحصیلی

نتیجه‌گیری

با بررسی تفصیلی نتایج داده‌های آزمون، مشخص شد که ۷۶/۵ درصد از کل دانش‌آموزان در هر سه پایه توانستند همه نمره یا حداقل ۰/۷۵ نمره را در هر سؤال کسب کنند و ۲۳/۵ درصد از کل دانش‌آموزان موفق به کسب نمره لازم نشدند. این امر بیانگر موفقیت نسبی آزمون می‌باشد. نتایج به‌دست‌آمده مبین آن است که از هر چهار دانش‌آموز، سه نفر حد نصاب نمره را دریافت کرده‌اند. باید توجه داشت دانش‌آموزانی که موفق به کسب نمره لازم نشدند، چنانچه پیشتر نیز اشاره شد، درصدی از نمره را برای هر سؤال به‌دست آورده بودند؛ ولی از آنجا که نمرات اکتسابی آن‌ها کمتر از مبنای ۰/۷۵ نمره برای هر سؤال بود، پاسخ‌هایشان در آمار نهایی لحاظ نگردید. هم‌چنین پاسخ‌هایی که با چنین ویژگی‌هایی مورد تصحیح مجدد قرار گرفت، نشان داد که بیش از ۴۵ درصد آن‌ها نمره ۰/۵ از ۱ را کسب کرده‌اند. این ارقام و داده‌های آماری بیانگر تأثیر حداکثری شیوه مورد نظر این پژوهش در میان عموم دانش‌آموزان است. در نهایت، با نظر گرفتن نکات یادشده، مطابقت داده‌های آماری آزمون، بررسی‌های دقیق کتب تخصصی عروض، دقت در سیر کتاب‌های آموزشی عروض خاصه در دوره متوسطه و بررسی همه زوایای کتاب‌های تازه‌تألیف علوم و فنون ادبی، می‌توان نتیجه گرفت که با لحاظ کردن محاسن و معایب این کتب و در نظر داشتن ویژگی‌های آموزشی هر یک، کتاب‌های علوم و فنون ادبی دوره دوم متوسطه، به‌ویژه در مبحث عروض، با ویژگی آموزشی بودن آن‌ها، به‌نسبت تحولات حاضر در اجتماع و تغییرات شخصیتی و اجتماعی دانش‌آموزان امروز، کتاب‌هایی نسبتاً مناسب و جذاب هستند و البته یقیناً نیاز به بهبود کیفیت نیز دارند. آزمون حاضر نیز که به‌دقت و در راستای سنجش کیفیت آموزشی این کتب برگزار گردید، با درصد نسبتاً معقولی این مدعا را تأیید می‌کند. با این حال، پیشنهادهایی برای افزایش سطح کیفی آموزش عروض در دوره متوسطه ارائه می‌شود:

در کتب درسی جدید، اوزان پرکاربرد حذف‌شده‌اند. راهکار پیشنهادی برای حل این مشکل، آموزش اوزان پرکاربرد شعر فارسی است؛ زیرا ذکر گروه اوزان موجب خواهد شد که دانش‌آموزان بدانند دایره اوزان به‌کاررفته در کتاب‌ها از چند وزن خاص فراتر نمی‌رود. این اوزان را می‌توان مطابق با توزیع مطالب عروض در سه کتاب، به دو یا سه بخش تقسیم کرد و هر یک از این بخش‌ها را نیز می‌توان در یک کتاب مورد بررسی قرارداد. این امر به‌مرور و با رجوع مداوم به

لیست این اوزان اندک، در طول یک سال تحصیلی (یا احتمالاً بیشتر)، ناخودآگاه در ذهن دانش‌آموزان ثبت خواهد شد و راه را برای تشخیص سمعی اوزان نیز ساده‌تر خواهد کرد.

یکی از راهکارها برای حل مشکل ناشی از اشعاری که به دو شکل تقطیع می‌شوند، آموزش جزء به جزء تقطیع، بیان جزئیات اختیارات شاعری پیش از ذکر برخی اصول و قواعد اصلی، نوشتن ابیات به خط عروضی روی کاغذ و جداکردن پایه‌ها است؛ چراکه به خصوص در اوزان ناهمسان، تشخیص هر دو وزن به صورت شنیداری برای دانش‌آموزان بسیار دشوار است. اما با توجه به این که این کار با روش‌های جدید همسو نیست، می‌توان اوزان دوری و ناهمسان دووزنی پرکاربرد را که تعدادشان هم زیاد نیست، در دروس مربوط به خود و به شکل جدول در کنار هم ذکر کرد تا با مرور مداوم دانش‌آموز و شناخت تدریجی هر دو حالت تقطیع این چند وزن معروف، در ذهنش ملکه شوند. در رابطه با وزن شعر نیمایی هم راهکار پیشنهادی، پرداختن اشاره‌وار به آن‌ها در کتاب علوم و فنون ادبی ۲ است؛ چراکه بین وزن این نوع اشعار در هر دو کتاب علوم و فنون ادبی ۱ و ۳ اشاره شده است و ذکر آن‌ها در کتاب سال یازدهم نیز می‌تواند به استمرار در آموزش این وزن و کمترشدن مشکلات تشخیصی آن کمک کند.

منابع

- بازرگان، عباس (۱۳۸۸). ارزشیابی آموزشی. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)
- بازوبندی، محمدحسن و دانش، محمد (۱۳۹۹). «بررسی میزان انطباق کتاب درسی زیست‌شناسی پایه یازدهم (چاپ ۱۳۹۸) با معیارهای تألیف سازنده‌گرایانه». فصلنامه پویا در آموزش علوم پایه، دوره هفتم، ش ۲۲: ۷۳ - ۵۷.
- پارسا، سید احمد (۱۳۹۹). «توصیفی از تدریس سمعی درس عروض، خود مردم‌نگاری یک استاد دانشگاه». فصلنامه علمی تدریس پژوهی، سال هشتم، ش ۴: ۴۹ - ۳۵.
- جوادی، سیدعبدالله (۱۳۸۵). نقد و بررسی کتاب‌های درسی عروض مقطع دبیرستان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه علامه طباطبائی.
- حمیدی، مهدی. (۱۳۶۳). عروض حمیدی. تهران: انتشارات گنج کتاب.
- دری، نجمه؛ پورمحمد، مهدی؛ زیارت‌زاده، عبدالمجید (۱۳۹۹). «آموزش شفاهی محور عروض فارسی به نوآموزان با به‌کارگیری موسیقی؛ راهکاری نو در تدریس». مجله فنون ادبی، سال دوازدهم، شماره ۴، زمستان ۱۳۹۹: ۷۳ - ۹۶.

_____ ارزیابی میزان یادگیری دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه در درس عروض

-زارعی حاجی‌آبادی، زهرا (۱۳۹۸). «مروری بر فصل موسیقی و شعر کتاب علوم و فنون ادبی متوسطه دوم و ارائه راهکارها و روش تدریس اوزان شعری با تکیه بر روش آموزش عروض شنیداری». کنفرانس ملی پژوهش‌های حرفه‌ای در روانشناسی و مشاوره با رویکرد دستاوردهای نوین در علوم تربیتی و رفتاری، میناب.

-سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی. (۱۳۹۷). راهنمای معلم علوم و فنون ادبی ۳. چاپ اول، تهران :

شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.

-شمائی، اسدالله. (۱۳۹۸). «چند تمرین جالب برای درس عروض و قافیه». مجله رشد آموزش زبان و ادبیات فارسی، بهار ۱۳۹۸، شماره ۱۲۶: ۸۵ - ۸۶.

-شمیسا، سیروس. (۱۳۸۶). آشنایی با عروض و قافیه. چاپ دوم، تهران: انتشارات فردوس.

- شمیسا، سیروس، مصطفوی، رضا، جوادی، عبدالله. (۱۳۸۵). نقد و بررسی کتاب‌های درسی عروض مقطع دبیرستان. وزارت علوم، تحقیقات و فناوری - دانشگاه علامه طباطبایی - دانشکده ادبیات و زبانهای خارجی

-طیب‌زاده، امید. (۱۳۹۴). «نقد و مروری بر نظریه عروض ابوالحسن نجفی». نامه فرهنگستان، دوره پانزدهم، شماره ۱، پیاپی ۵۷: ۲۰۷-۲۳۶.

-فضیلت، محمود. (۱۳۸۷). تأملات تاریخی در وزن و قافیه شعر فارسی. مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، شماره ۱۶۱: ۱۸۶-۱۷۸.

-شمیسا، سیروس (۱۳۸۵). عروض و قافیه. تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.

-قاسم‌پور مقدم، حسین و همکاران (۱۳۹۶). راهنمای معلم علوم و فنون ادبی ۲. تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران «سهامی خاص».

-ماهیار، عباس (۱۳۸۶). عروض فارسی: شیوه نو برای آموزش عروض و قافیه. تهران: نشر قطره.

-محمودلو، وحید؛ رضایی، محمد؛ بهنام، رسول. (۱۳۹۶). «کاوشی در اوزان عروضی کتاب‌های ادبیات عمومی و علوم و فنون ادبی دهم انسانی». دومین همایش بین‌المللی افق‌های نوین در علوم انسانی و مدیریت. تهران.

-ملکی، حسن (۱۳۹۸). برنامه‌ریزی درسی در دوره تحصیلی متوسطه، ویژه دانشجویان تحصیلات تکمیلی. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).

-ناتل خانلری، پرویز. (۱۳۶۷). وزن شعر فارسی. چاپ دوم، تهران: توس .

-نجفی، ابوالحسن. (۱۳۹۴). اختیارات شاعری و مقاله‌های دیگر در عروض فارسی. چاپ اول، تهران: انتشارات نیلوفر.

- نیک‌زاد، محمدرضا (۱۳۹۰). شیوه‌ای نو در آموزش عروض و قافیه. قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی .

- وحیدیان کامیار، تقی (۱۳۸۸). ادبیات فارسی ۱ (قافیه و عروض - نقد ادبی). تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های
درسی ایران .

وحیدیان کامیار، تقی. (۱۳۹۵). وزن و قافیۀ شعر فارسی. چاپ نهم، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.

